

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ PANI MGR ANNY NAPLOCHY *INKLUZJA-(S)TOWARZYSZENIE-ALTER EGO. POSTRZEGANIE WILKA W PROZIE MARII NUROWSKIEJ I MARKA HARNEGO*

Praca doktorska Pani mgr Anny Naplochy wyrasta z interdyscyplinarnego postrzegania wilka. Krzyżują się tutaj perspektywy biologiczne, socjologiczne, ekologiczne, a nawet polityczne. Takie ujęcie zapewnia w miarę komplementarne zestawienie różnych punktów wartościowania tego zwierzęcia. Jest więc tak, że na styku nauk rodzi się *animal studies*, który jest w Polsce reprezentowany przez Ewę Domańską, Monikę Bakke, Justynę Tymieniecką – Suchanek, Annę Barcz, Dobrosławę Wężowicz - Ziółkowską. Tak naprawdę są to echa amerykańskiej szkoły humanistyki ekologicznej wraz z ekokrytyką. Nic więc dziwnego, że Autorka świadomie odwołuje się do tych zdobywczy, przede wszystkim do takich badaczy, jak Cary Wolfe, Matthew Calarco, Paola Cavalieriego, Donny Haraway czy Erica Baratay'a. To ich osiągnięcia można zastosować w szerokiej panoramie literaturoznawczej, filozoficznej i kulturoznawczej, choć najczęściej drogi tych dyscyplin wiodą bezpośrednio do zwierząt udomowionych przez człowieka. Inaczej ma się sprawa z wilkiem, który w stereotypowym obrazowaniu wykazuje swą dziką odrębność. Nie da się ukryć, że przypisywane mu cechy powodują uprzedmiotowienie, co również należy do typowych zachowań. Pani mgr Anna Naplocha podjęła się więc nowatorskiego w polskiej rzeczywistości zbadania relacji człowiek – wilk na podstawie prozy Marii Nurowskiej i Marka Harnego z pozycji *animal studies*. Widać zatem dostrzeżenie koegzystencji ludzi i wilków w zwrocie proekologicznym.

Oznacza to dogłębne dotarcie do charakterystyki tego zwierzęcia, poczynając od uwarunkowań biologicznych, a skończywszy na uchwyceniu relacji socjologicznej. Nie można jednakże pominąć przy tej okazji kwestii politycznej, bo taka właśnie rodziła się w historii PRL i ewokowała długą drogę od masowego tępienia wilków aż do wpisania ich na listę zwierząt chronionych. Dzięki takiemu rozstrzygnięciu zmienia się świadomość ekologiczna, nie ma więc doraźnych zachowań antywilczych na rzecz ekokrytyki, zoonarracji i *animal studies*. Autorka swoje przemyślenia ziściła analizą i interpretacją powieści Marii Nurowskiej *Nakarmić wilki* (2010), *Requiem dla wilka* (2011) oraz w pewnym stopniu także *Wariatką z Komańczy* (2015) i *Dziesięć godzin* (2017), zaś w przypadku Marka Harnego *Samotność wilków* (2006). Pani mgr Anna Naplocha przytacza również inne dzieła jako tło poznawcze.

Mamy więc tutaj *Pogromcę wilków* (2012) Christopa Ransmayra i Martina Pollaca, a także *Wilki* (2015) Adama Wajraka i *Wilk zwany Romeo* (2016) Nicka Jansa.

Zestawienie to wynika z podobieństwa, które polega na umiejscowieniu akcji w Bieszczadach i takich relacji człowiek – wilk, które przeciwstawiają się typowym zachowaniom bohaterów kreowanych celowo w kategoriach outsiderów. Recenzowana rozprawa składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, streszczenia w polskiej i angielskiej wersji językowej, noty bibliograficznej, bibliografii z podziałem na literaturę podmiotową i przedmiotową. Taki układ zapewnia precyzyjne zbadanie relacji między ludźmi i wilkami. Autorka świadomie stosuje ważną cezurę, a mianowicie rok 1998 jako czas wprowadzenia ochrony gatunkowej tych zwierząt. Jako najważniejsze ustalenia badawcze zostały one zaprezentowane w kategoriach *animal studies*.

Na tej podstawie zostały przywołane w pierwszym rozdziale kulturowe obrazy wilka w literaturze i sztuce polskiej w kontekście europejskim. Interdyscyplinarne podejście widać tutaj w realizacji rodzących się pojęć naturokultury i gatunków (s)towarzyszonych w ujęciu Donny Haraway, a dokładnie w wyraźnej ewolucji zachowań między człowiekiem i wilkiem w relacji kulturowej, to znaczy realizacji następujących etapów: koewolucji, ekskluzjonistycznej kategorii *bestia sacer* i wreszcie naturokulturowej inkluzji. Takie obrazowanie zapewnia pełnię możliwych oddziaływań człowiek – zwierzę i na tej podstawie budowanie możliwych interakcji. Drugi rozdział przynosi z kolei oryginalną recenzję „wilczych” refleksji Marii Nurowskiej na podstawie wspomnianych już wcześniej utworów. Autorka zastanawia się konkretnie nad dwoma dziełami: *Nakarmić wilki* i *Wariatką z Komańczy*. Chodzi przede wszystkim o sposób prezentacji wilka, a zatem czy jest to perspektywa antropomorfizacji, czy też negacja powszechnego mitu samca alfa. Ważną rolę odgrywa również tworzenie dziennika obserwacji zwierząt, a szerzej monitoringu populacji, co skutkuje tworzeniem biografii zwierząt i idei stawania-się-zwierzęciem w kontekście przewartościowywania kategorii *człowieczeństwa* i *zwierzęcości*. Trzeci rozdział pracy został poświęcony powieściom Marka Harnego. Wilcza problematyka została przedstawiona tutaj na tle historii rozumianej jako zapis dziejów. Rozważania Autorki polegają głównie na przedstawieniu powieści *Samotność wilków*. Najważniejszy jest problem metaforycznego sensu wilka w odczuwaniu samotności przez bohaterów literackich.

Prezentacja zwierząt jest badana przez Autorkę w usytuowaniu kontekstu socjologicznego i historycznego. Wyróżnia się więc trzy rodzaje bytów: ‘swój’, ‘obcy’ oraz

'inny'/'odmienny'. Wszystko to odnosi się do perspektywy lat 1943 – 1948 i działalności UPA w Bieszczadach. Nie da się ukryć, że wilcza perspektywa jest postrzegana negatywnie. Czystkę gatunkową wilków na wspomnianym terenie wynika z polityki PRL, która traktowała te zwierzęta jako zagrożenie dla człowieka. Autorka świadomie wybrała nurt posthumanizmu, a konkretnie *animal studies* i ekokrytykę. Chodzi dokładnie o związek człowieka z innym bytem. Pani mgr Anna Naplocha, odwołując się do wspomnianych nurtów, bada znaczenie istot pozaludzkich, nadaje im perspektywę nieantropologiczną, autonomiczną. W tym kontekście niesłychanie istotna jest metodologia politematyczna, która niesie ze sobą zdobycze biologii, etologii, psychologii zwierząt, literatury, filozofii, kulturoznawstwa, geografii i sztuki.

Praca Autorki sięga do tak zwanej trzeciej kultury i zoofilologii, chociaż nie cofa się przed innymi metodologiami, takimi jak: badania kulturowe, hermeneutyka, feminizm, badania postzależnościowe, antropologia literacka, mikrologia literacka, historyzm, postkolonializm i intertekstualizm. Badaczka przyznaje się do chęci nowego usytuowania relacji człowiek – wilk w charakterystycznym zwrocie prozawierzącym oraz budowania zmian proekologicznych, które dochodzą do głosu w polskim społeczeństwie. Szczegółowy rozbiór pracy wypada zacząć od perspektywy biologicznej. Autorka szczegółowo charakteryzuje wilka, zwracając uwagę na przeróżne aspekty jego występowania, charakterystykę i zarazem szczegóły anatomiczne. Wszystko to zmierza do nadania swoim wywodom cechy autentyzmu, by nie powiedzieć pewnej fascynacji temu przedstawicielowi psowatych.

Badaczka nie cofa się przed drobiazgowymi opisami specyfiki wilków w ogóle i także w Polsce ze szczególnym opisem bieszczadzkiej populacji. Przytacza zatem różne dane statystyczne, aby w ten sposób nadać im szczególną wymowę. Zainteresowanie wilkiem ma swoje racje ekologiczne i polityczne. Pani mgr Anna Naplocha nie zapomina też o wilku w kulturze i literaturze polskiej na tle europejskim. Widzimy zatem to zwierzę w mitologii nordyckiej, celtyckiej, greckiej i słowiańskiej. Nie od rzeczy trzeba także wspomnieć o kulturze chrześcijańskiej, która postrzegała wilka jako symbol zła i pożądliwości. Autorka przystępuje z kolei do literackich artefaktów tego zwierzęcia. Wypada zauważyć, że ta partia pracy jest dość skromna w przeciwieństwie do wcześniejszych rozważań.

Postulowałbym jej poszerzenie z uwzględnieniem poszczególnych epok, w szczególności zaś współczesności, na przykład Hermanna Hessego. W dalszej kolejności Autorka tropi filozoficzne źródła paradygmatów w *animal studies*. Drobiazgowo analizy

skupiają się na przeglądzie racji poszczególnych twórców systemów. Można zauważyć, że zaczynają się one w starożytności, a kończą w czasach współczesnych. Jest to dobry punkt wyjścia do posthumanizmu. Pani magister Anna Naplocha traktuje relację człowiek-wilk jako drogę od koewolucji i ekskluzjonistycznej figury *bestia sacer* do naturokulturowej inkluzji. Wnikliwe analizy postaw autorytetów badawczych pozwalają zrozumieć drogę od widzenia wilków jako zwierząt dzikich i drapieżnych aż do postrzegania ich jako pełnoprawnych i podmiotowych bytów przyrodniczych. Dyskurs wspomnianych dwu postaw pozwala zrozumieć skomplikowane drogi natury. Przykładem może być Wajrak, który dzięki kontaktom z oswojonym wilkiem przestał się bać tych zwierząt. To zresztą znakomity przykład obejścia zakazanego wątku drapieżności i okrucieństwa na rzecz podmiotowego postrzegania tego gatunku.

Widzimy zarazem dwa wykluczające się stanowiska. Z jednej strony tępienie, by nie powiedzieć eksterminacja tych psowatych, z drugiej zaś przyjacielskie stanowisko poparte pełną akceptacją. W dalszej kolejności Autorka charakteryzuje twórczość Marii Nurowskiej, wskazując na pewne jej cechy. Włącza ją do prozy kobiecej, której bohaterkami są kobiety wyemancypowane, częsta jest konwencja melodramatu, konflikt postaci ze światem zewnętrznym, biografia ujęta w ramy historyzmu, sprzeczności między matką i córką, wreszcie model kobiety-heroiny, bogactwo wątków feministycznych i tematyka ekologiczna. Problematyka wilcza pojawia się, co było już wspomniane w trzech powieściach: *Nakarmić wilki*, *Requiem dla wilka* i *Wariatka z Komańczy*. Nurowska skorzystała tutaj z doświadczeń młodych naukowców, którzy wprowadzili ją w arkana wiedzy ekologicznej.

Pani mgr Anna Naplocha rozpatruje problem antropomorfizacji czy też negacji mitu wilka alfa oraz sposób jego prezentacji. To szczegółowe studium prowadzi do typizacji różnych postaw w stosunku do omawianych zwierząt. Autorka pracy wydziela tutaj cechy członków stada i ich pozycję w nim. Zwraca również uwagę na ich dążenie do jedności. Wszystko to powoduje, że temat życia wilków jest w tych powieściach bliski prawdzie ekologicznej. Wilk zostaje przedstawiony z dwu perspektyw: sceptycznej wobec jego ochrony oraz z punktu widzenia afirmacyjnego, pozytywnego. To samo da się powiedzieć o prowadzeniu dziennika obserwacji zwierząt jako formy pisania ich biografii (przypadek *Nakarmić wilki*). Badanie relacji międzygatunkowych wyraża się przypatrywaniu wilczemu środowisku.

Dziennik obserwacji terenowych i dziennik wieczorny pozwalają na literacką narrację,

które uwypuklają traktowanie gromady jako wyobrażeniu wilka jako takiego. Znika zatem przedmiotowość na rzecz podmiotowości i kreatora historii. Prezentacja wilka w dziennikach ujawnia jego autonomiczność, a także racjonalność możliwych postaw. Szczegółowe obserwacje polegają tutaj na badaniu zachowaniu psowatych, ich reakcji, które aktualizują przypisane im znaki w konfrontacji z ludzkimi kodami poznawczymi. Prowadzi to w efekcie do translacji, która skupia się na tropieniu i odgadywaniu wilczego języka. Podobne obserwacje prowadzą do kontaktu z wilkiem jako zwrotowi ku kulturom pierwotnym. Opisywane watahy mają bowiem strukturę zbliżoną do ludzkiej: widoczna jest hierarchia i podział obowiązków. Innym zachowaniem może być wiara w animizm magiczny, która polega na obecności pierwiastka duchowego w zwierzętach, roślinach czy przedmiotach martwych.

U

Zamierzenia Nurowskiej przejawiają się w oswojaniu wilków przez bohaterkę, wyraźnej ich bliskości i jej akceptację przez watahę. To utożsamienie się łączy się z pełną aprobatą, jak również z silną ich indywidualizacją. W powieściach tych pojawia się dylemat: kogo można nazwać ofiarą, a kogo bestią. Dwojaki postawy, sceptyczna i afirmacyjna, dochodzą tutaj do głosu, ponieważ wilki mają cechy zbliżone do ludzkich: wykazują troskę o członków stada, opiekują się słabszymi, przeżywają żałobę, mają w końcu podział obowiązków. Pytanie o zwierzęcość wilka to kwestia jego ewolucji od uprzedmiotowienia ku podmiotowości. Może on więc być formą przejścia ze sfery negacji do postawy pozytywnej i właśnie afirmacyjnej. Bliska więź bohaterki z wilkami, widoczna w tej powieści (*Requiem dla wilka*), poświadcza włączenie tego zwierzęcia do sfery szeroko rozumianej kultury.

Droga wiedzie zatem od dehumanizacji do teriantropii. Ta pierwsza dotyczy jednego z bohaterów, ta druga zaś wilków. Okazuje się, że człowiek także może przejść przemianę: z odrażającego, brutalnego aż do przemienionego (*katharsis*), co powala mu na przywrócenie własnej godności. Z kolei w powieści *Dziesięć godzin* zarysowany jest problem *alter ego*. Spotykamy się tutaj z realizmem magicznym. Wilk w symbolicznym usytuowaniu jest złą siłą. Jednocześnie wataha wilków, usytuowana w środowisku przyrodniczym, ma swoją oczywistą wartość. Wspomniany *casus alter ego* polega na utożsamieniu się narratora z postawą proekologiczną. Pomimo zakazu tropienia i zabijania wilków, ciągle jeszcze panuje zmowa kłusowników, którzy uważają je za przeciwników ludzi.

W powieściach Nurowskiej to niektórzy ludzie mają odrażające cechy, podczas gdy w wilczym stadzie panują stosunki, które mogą być porównane do ludzkich. Upada w tym

momencie upada mit wilka alfa na rzecz jego kompetencji społecznych. Owocuje to proekologiczną postawą, która wyraża zdecydowanym upodmiotowieniem tych zwierząt.

Z nieco innym punktem widzenia spotykamy się w powieściach Marka Harnego. Jego twórczość podejmuje temat egzystencji zbuntowanej jednostki, która jest wpleciona w historyczną narrację. Nie cofa się on przed trudnymi problemami w prozie obyczajowo-kryminalnej. Podobnie jak Nurowska, prezentuje losy silnej, dominującej jednostki na tle zachodzących wypadków. Powieść *Samotność wilków* opowiada o złożonych relacjach człowiek – wilk, a jednocześnie promuje tematykę ekologiczną. Metaforyczne rozumienie wilka w tej powieści Pani mgr Anna Naplocha zestawia z dziełem Christopha Ransmayra i Martina Pollacka *Pogromca wilków*.

Wilki w życiu bohaterów odgrywają sytuacje graniczne, a konkretnie poczucie osamotnienia i bezradności. Autorka pracy referuje pojęcie samotności i osamotnienia, które realizuje się przez opis bieszczadzkiego pejzażu. Nie od rzeczy będzie też dostrzeżenie trudnych relacji politycznych, a dokładnie konfliktu polsko-ukraińskiego w Bieszczadach w latach 1943-1947. Niemożność porozumienia się różnych grup etnicznych prowadzi do poczucia samotności egzystencjalnej i moralnej. Subiektywne i zarazem obiektywne przeżycia bohatera leżą u podstaw jego relacji z otaczającą rzeczywistością. Czuje się on jak wilk, na którego jest prowadzona nagonka. Zerwanie bliskich więzi z ludźmi ewokuje też postrzeganie wilka jako zła wcielonego, a zabicie go – jego usunięciem.

W powieści Harnego mamy do czynienia z metaforą psowatych oraz odczuwaniem samotności przez polskich uczestników konfliktu polsko-ukraińskiego. Dochodzi tutaj do głosu wspomniana wcześniej samotność egzystencjalna i moralna. Przeniesienie własnych doświadczeń życiowych zostaje dodane w sposób symboliczny na wilka, co odpowiada subiektywnie pojętej sprawiedliwości. Samotność psychiczna z kolei rysuje się w zabijaniu tych zwierząt jako swoistego substytutu przeniesieniu na nie swej złości wobec Ukraińców. Bohaterowie powieści Harnego oraz reportażu Ransmayra i Pollacka przeżywają traumę w dzieciństwie, co skutkuje metaforycznym postrzeganiem siebie jako samotnego wilka, jako jednostki wyalienowanej.

Kreowaniu wizerunku wilka w relacjach międzyludzkich i międzygatunkowych przenosi się na aporię 'swoj-inny/'obcy'. Autorka śledzi te związki, aby ostatecznie przedstawić taki jego obraz, który realizuje wspomnianą aporię. Koegzystencja ludzi i wilków wynika z postrzegania ich jako wrogów w przeciwieństwie do zwierząt towarzyszących.

Przenosi się to na trojaki stosunek do opisywanych zwierząt: afirmatywny, negatywny oraz neutralny. Powoduje to w tym drugim przypadku traktowanie wilków jak morderców, opętanych przez siły zła. To symboliczne myślenie wyznacza postawy niektórych bohaterów, co więcej zwierzę to zostaje symbolicznie zaprezentowane w omawianej już aporii swój-obcy, to jest polski mieszkaniec Bieszczad w przeciwieństwie do wilka – substytutu Ukraińskiej Powstańczej Armii i zarazem ukraiński mieszkaniec Karpat oraz wilk jako substytut Ludowego Wojska Polskiego. Polowanie na wilki, tak charakterystyczne dla powieści Harnego, pokazuje złożone stosunki polsko-ukraińskie na tle historii (akcja „Wisła”).

Zabijanie wilków jest zatem przeniesieniem walk między tymi nacjami, które obrazują złożoność wzajemnych relacji. Z obu stron jest żywiona nienawiść i uprzedzenie, a zabijanie się stanowi brutalną realizację obrazu walki w obronie własnych racji, przy czym zmienia się ona w transkulturowy trudny przekaz. Aporia ‘swój-obcy’ dotyczy także wymiaru społecznego i oznacza nowych mieszkańców Bieszczad i starych osadników, tak zwanych Zakapiorów. Rodzi się w związku z tym etykietowanie przez nadanie miana ‘inny’, ‘wróg’ i ‘przyjaciel’. Samotność niektórych bohaterów przypomina samotne wilki. Stawanie w ich obronie powoduje niechętny czy wręcz wrogi stosunek międzypokoleniowy i międzygatunkowy. Eliminacja jest więc metodą walki ze słabszymi oraz rozstrzygnięcia konfliktów.

Praca doktorska mgr Anny Naplochy zawiera pewne błędy stylistyczne: „na gruncie” (s. 5 – trzykrotnie, s. 9, s. 65 i 75 – dwukrotnie, s. 76, 180 oraz s. 224), „w oparciu o...” (s. 6, s. 8, s. 53, s. 75 i 76, s. 113 i 224), nadużywanie określenia *notabene*, wadliwe jest słowo *prewieniencja* (s. 100), z kolei na s. 78 pojawia się dwukrotnie wyraz - z Kazanem i z Kazaniem (od nazwy Kazan). Zwrot „noli me tangere (s. 148) nie jest biblijny. Miał go wypowiedzieć grecki myśliciel Archimedes. Suma błędów jest jednak niewielka, a w pełni rekompensuje je walor poznawczy dysertacji. Z całym przekonaniem rekomenduję ją do dalszych etapów postępowania doktorskiego z jednoczesnym jej wyróżnieniem.

Prof. dr hab. Krzysztof Biliński